

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Проаналізовано формування спільної європейської ідентичності країн ЄС. Звертається увага на чинники, що спричинили бажання країн Східної Європи долучитися до європейського проекту. Закцентовано увагу на небезпеку входження до ЄС України як країни, яка не сформувала власної національно-державної ідентичності й роль ЗМІ у їх зміцненні.

Ключові слова: європейська ідентичність, національно-державна ідентичність, країни Східної Європи, політичні цінності, політична комунікація.

Kac Elina. Problem kształtowania się tożsamości europejskiej.

W artykule przeanalizowano kształtowanie się wspólnej tożsamości europejskiej państw UE. Zwraca się uwagę na czynniki, które wywołały chęć wejścia państw Europy Środkowej i Wschodniej do projektu europejskiego. Akcentowano uwagę na niebezpieczeństwie wejścia Ukrainy jako państwa które jeszcze nie ukształtowało własnej tożsamości narodowo-państwowej do UE i na rolę mediów w umocnieniu ukraińskiej tożsamości narodowo-państwowej.

Słowa kluczowe: tożsamość europejska, tożsamość narodowo-państwowa, państwa Europy Środkowo-Wschodniej, wartości polityczne, komunikacja polityczna.

Кац Элина. Проблемы формирования европейской идентичности.

Проаналізовано формування єдиної європейської ідентичності країн ЄС. Обращено внимание на факторы, вызвавшие желание стран Восточной Европы присоединиться к европейскому проекту. Акцентируется внимание на опасность вхождения Украины, как страны несформировавшей собственной национально-государственной идентичности, в ЕС и роль СМИ в ее укреплении.

Ключевые слова: европейская идентичность, национально-государственная идентичность, страны Восточной Европы, политические ценности, политическая коммуникация.

Kats Elina. Problems of a European identity forming.

The framing of a common European identity of EU countries is analyzed in the article. The attention is focused on the factors that led to the desire of Eastern Europe to join the European project. The dangers of joining Ukraine to the EU as a country that is not formed their own nation-state identity and role of media in strengthening of national and state identity are discussed in the article.

Key words: European identity, national-state identity, Eastern Europe, political values, political communication.

Сучасна українська держава стоїть перед фактом відкритості світові й глобального характеру політичних, економічних, технічних, духовних і мовних процесів та взаємовпливів. Це неймовірно ускладнює вирішення проблем національно-політичного, економічного, культурного самоствердження. Тому євроінтеграційний досвід і допомога Польщі, яка ще донедавна знаходилась майже в тих самих умовах, що й Україна, а зараз стала повноправним членом ЄС, може полегшити входження нашого народу до великої європейської родини.

Усвідомлення Україною себе невід'ємною частиною сучасної Європи та учасником євроінтеграційних процесів потребує прискіпливого аналізу розвитку європейської спільноти в ході віднайдення нею своєї ідентичності.

Ідея об'єднання Європи має глибоке історичне коріння. Європа — єдина частина світу, де в умовах надзвичайно високої щільності населення споконвіку посусідству жили десятки національностей, народів і держав. Але історія Європи — це не тільки вікове спільне існування, а й нескінченні спустошливі війни. Тому багатонаціональна густонаселена Європа, обмежена в землях і сировинних ресурсах, набагато раніше інших регіонів світу зрозуміла потребу у принципах міждержавного колективізму. Ідея єдиної Європи народилася ще в ранньому Середньовіччі. У той час вона не відповідала реаліям Європи, яку шматували династичні розбрати, нескінченні війни, територіальні домагання, релігійна нетерпимість і політичні амбіції. Кінець цій круговерті було покладено лише в другій половині ХХ століття, коли розпочався перехід від Європи націоналістичних антагонізмів до «солідарної Європи».

На початку ХХ століття держави-нації стали природним політичним утворенням, що забезпечували розв'язання конфліктів між антагоністичними класами і соціальними групами. Оскільки капіталізм має тенденцію до глобалізації, то тим самим забезпечувалась поява не тільки національного, але й космополітичного типу ідентичності. Проте, капіталізм не обов'язково мав утілюватися у держави-нації, оскільки нам відомі факти існування транснаціональних політичних союзів на зразок Ганзейського.

Зрозуміло, що нова національна спільнота не може ліквідувати всіх відмінностей між індивідами та соціальними групами, проте її створення взагалі є можливим тільки тоді, коли ці відмінності підпорядковані інтересам нової спільноти. Іншими словами, ці відмінності є вторинними і поверхневими, тому що існує одне спільне «ми», яке відрізняє народ від іноземців, «своїх» від «чужих». Це означає, що кордони держави повинні бути інтерналізовані й стати внутрішніми кордонами.

Крім цього, поява нової національної ідентичності передбачає певну етніфікацію (etnification). Майже всі науковці погоджуються із цим, оскільки вважають, що етнічність є штучно створеною, а не природною ознакою, особливо коли це стосується націй (наприклад, Франції і Німеччини). Її також можна назвати «фіктивною етнічністю». Етнос у традиційній етнографії означає «ми-групу», яка складає уявну спільноту. І з цією приналежністю погоджуються як члени групи, так і всі інші. Держави-нації, як правило, складаються більше, ніж з одної такої «ми-групи», яка може також знаходитися у двох або більше державах-націях. Бельгія та Швейцарія є прикладами першого, а євреї є прикладом другого випадку. Тобто держава-нація базується на понятті демосу, загального волевиявлення, яка виходить за межі етносу.

Таким чином, фіктивна етнічність нації — це завжди етнічність багатокультурної спільноти, яка міститься у межах однієї держави-нації. Отже, держави-нації — це комбінація демосу і етносу; в одних випадках домінує етнос, як у системі апартеїду (ПАР), а в інших, республіканських системах — демос (Франція).

Національна спільнота має дві основні складові ідентичності – мова і походження. Держави-нації провадили мовну політику, накидаючи мовні стандарти, якими послуговуються політики, письменники та журналісти, нівелюючи відмінності діалектів. Школи є основним інституціями, які відтворюють нову форму етнічності через мову. Таким чином, національна мова стає «рідною мовою».

Проблема формування європейської ідентичності тепер може бути поставлена так: чи зараз постає сучасний народ з ознаками «європейськості»; чи «європейськість» базується на існуючих національних ідентичностях і чи вона від них залежить?

«Після завершення Другої світової війни розпочався процес інтеграції Західної Європи, що було б неможливим без загоювання історичних ран. Політична еліта старого континенту усвідомила помилки своїх попередників міжвоєнного періоду, тому звертала велику увагу на розробку засобів формування спільних рис ідентичності для подальшого формування єдиної європейської ідентичності» [1].

Громадянам повоєнної Європи надавалися рівні соціально-економічні й громадянські права попри їх національність, національне громадянство перейшло на територіальну основу. Внутрішня логіка держави добробуту закладає рівне трактування прав громадян незалежно від їх національності. Проте деякі автори, наприклад Сойсел [2], вважають, що права іммігрантам надаються не завдяки існуванню «держави добробуту», а завдяки універсалізації прав людини.

Права людини у цьому сенсі замінили національність. Це підкріплюється двома чинниками — підвищенням міжнаціональної взаємозалежності та повстанням транснаціональних політичних структур. З іншого боку, відбувається універсалізація права, яке захищає права індивіда незалежно від його національності.

У другій половині ХХ століття Західна Європа досягла вражаючих успіхів. Наслідком інтеграції стало не тільки створення спільного внутрішнього ринку, а потім Економічного і

Валютного союзів, але й здійснення давньої мрії європейців – перетворення регіону з вічного джерела націоналістичних розбратів і жажливих війн на стабільну зону миру і безпеки народів. В основу інтеграції було покладено нагромаджені на той час активи західноєвропейського суспільства — правову державу, багатівіковий досвід спільного існування народів, культурну й багато в чому релігійну спільність, давні традиції європейської ідеї і, зрештою, гіркі уроки Першої і Другої світових війн.

Як у світлі цього проходило формування європейської ідентичності? На початку 90-х років, із формуванням єдиного ринку це питання стало критичним. Воно було розв'язано підписанням Маастрихтської угоди та впровадженням так званого європейського громадянства. Наступним важливим кроком стало створення спільної валюти. Проте залишилася проблема об'єднання європейців не тільки на основі економічних відносин.

Існує три стадії формування європейської ідентичності:

- будування національної ідентичності через історичні міфи про спільне християнське коріння (починаючи з Римської імперії) і гуманістичні традиції Відродження. Щоб підкреслити спільну культурну ідентичність були використані певні ритуали (Євровибори) та євросимволізм (прапор, гімн, паспорт);

- впроваджено наднаціональні системи права, які гарантували мешканцям Європи не тільки основні, але й специфічні права (наприклад, для робочої сили, за умовами Римського договору);

- впроваджено нову форму європейського громадянства — «громадянин союзу», яке підтверджувало право на вільне пересування по території держав-членів, право звертатися до Європарламенту та до європейського омбудсмена.

Практичними наслідками формування європейської ідентичності у довгостроковій перспективі стали:

- по-перше, збільшення кількості студентів, які отримують освіту в європейських освітніх інституціях за програмою Еразма (Erasmus) (до речі, серед освічених європейців мобільність між країнами є набагато меншою). Одним із наслідків формування європейської ідентичності є створення освітніх, академічних і політичних кіл;

- по-друге, право вільного пересування обернулося виключенням щодо не-громадян Союзу. Наприклад, в аеропортах нову європейську ідентичність підкреслює існування двох окремих черг — для громадян Євросоюзу і для усіх інших. Одночасно з розвитком внутрішнього права на пересування формується щораз більш сувора міграційна політика.

Щоб довідатися про формування європейської ідентичності на рівні свідомості варто вдатися до досліджень Євробарометру. Вони доводять, що громадяни Євросоюзу все ще мають труднощі з усвідомленням себе, як європейців. Тільки 3% почуваються європейцями безвідносно до національного громадянства; 24% пишаються європейським прапором, а 19% — європейським збірними на спортивних змаганнях. Крім того, за результатами дослідження 51 % почували себе певною мірою європейцями, а 46% відчували прив'язаність тільки до національної ідентичності. Отже, у повсякденній практиці ідентифікація з європейським проектом є слабкою, а національна ідентичність все ще значима [3].

Традиційний розподіл між «своїми» і «чужими» йде по лінії належності до Західної культури. Європейці не розглядають один одного, як справжніх іноземців. Наприклад, у Бельгії, Данії, Німеччині іноземцями вважають радше турків, арабів та азіатів, тобто виключаються ті групи, які не здатні підтвердити своїх історичних і культурних зв'язків із Європою.

На цих основах створювався специфічний західноєвропейський менталітет післявоєнного періоду, що у значній мірі сприяв пошукові взаємоприйнятих рішень і подоланню конфліктів, яких не оминати на інтеграційному шляху, бо «для стабілізації модернізованої економіки і подальшого розвитку політичної системи необхідна модернізація менталітету, цінностей і норм [4].

Ключовою внутрішньою метою Європейського Союзу є сприяння економічному та соціальному прогресу, переважно шляхом створення зони без внутрішніх кордонів, підтримка

економічної і соціальної цілісності, заснування економічного і монетарного союзу та запровадження єдиної валюти. Головною зовнішньою метою політики ЄС є утвердження його ідентичності на міжнародній арені, передусім через спільну зовнішню політику і політику безпеки, зокрема через спільну оборонну політику. Основоположними принципами, якими керується Європейський Союз — повага до національної самобутності, демократії та фундаментальних прав людини.

Успіхи Європи на шляху інтеграції неабияким чином обумовив вибір держав Центрально-Східної Європи на користь ЄС. Східноєвропейські країни завжди належали до сфери європейської цивілізації й поділяли її цінності. Протягом століть вони робили свій вклад у їх створення. До того ж, у багатьох із них досить добре пам'ятають певні історичні події, зокрема Мюнхенську кризу 1938 року, коли Чехословаччина була перетворена на предмет торгівлі іншими країнами. Цей досвід учить, наскільки важливим для будь-якої вразливої країни є включеність — як у власних, так і в загальних інтересах — в союз, де сформовано європейську ідентичність у сфері колективної безпеки. Зокрема, у приєднанні Болгарії до НАТО бачили не тільки вирішення проблем національної безпеки, але й ознаку того, що вона не ізольована від інтеграційних процесів Європи і має європейську ідентичність [5]. Проте цей чинник — не єдиний, що визначив такий вибір. Дуже важливу роль відіграло соціалістичне минуле цих країн, яке хочеться швидше забути, та бажання компенсувати пошкоджені соціалістичним минулим національні ідентичності східноєвропейців. Вступ до Європейського Союзу означав водночас психологічне (європейці визнають європейськість Східної Європи) та, у певному сенсі, геополітичне віддалення від минулого через створення міцних кордонів із державою, яка є правонаступницею колишнього СРСР — Росією.

Бути європейцем сьогодні означає брати участь у масштабному процесі й у рішучих діях, у яких особиста, насамперед громадянська ангажованість, приводить до поступового формування єдиної для сотень мільйонів осіб ідентичності. Це підтверджується тим, що «європейці винятково демократичні, зі світським світоглядом, більш сконцентровані на консенсусі, ніж на конкуренції, і схильні цінувати суспільну солідарність принаймні як досягнення. Кордони Європи можуть бути встановлені на основі таких цінностей» [6].

Без сумніву, утвердження єдиної і загальної для всіх європейців ідентичності є метою європейської інтеграції. «Процес розширення ЄС значною мірою бачиться як створення спільноти, заснованої на спільних цінностях» [7]. Як результат політичної і культурної спадщини, європейська ідентичність може бути заснована лише на засадах розуму і людської гідності. Її основою є мир, неприйняття будь-якої форми самоізоляції і надмірностей у захисті партійних, місцевих чи національних інтересів. Європейська ідентичність після падіння комунізму і відкриття шляху на Схід дозволила об'єднати під спільним прапором народи, які ще десятиліття тому не могли й уявити собі можливості разом брати участь у будівництві спільної Європи.

Що стосується України, то її європейський вибір зумовлений історичними, економічними та соціальними чинниками. За радянських часів українська нація зазнала найбільших у Європі людських і матеріальних втрат, їй насильно було нав'язано тоталітарний азійський політичний та соціально-економічний устрій, була порушена соціальна структура суспільства, спотворена ментальність народу. Україна опинилася на задвірках європейської цивілізації.

Відтак з'явилась нагальна потреба у виборі шляху розвитку в напрямі європейської цивілізаційної моделі, що дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Проте Україні необхідно докласти багато зусиль для входження у європейський інтеграційний простір і визнання її європейськими партнерами. Інтеграційний процес у відповідних напрямках складається із встановлення європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних досягнень в ЄС. Нині Україна прагне стати повноправною європейською державою, віднайти свою європейську ідентичність, і тому особливо постає питання захисту своєї національно-державної ідентичності, що була здобута не так давно і через багатовікову залежність від інших країн не встигла закріпитися як монолітна та непорушна.

Українській еліті варто замислитися над тим, як євроінтеграція вплине на ще не досить сформовану українську ідентичність. Адже хоча європейська ідентичність формується уже досить тривалий час та вживаються певні заходи щодо збереження національної незалежності кожної європейської країни, все ж домінуюча роль великих держав залишається об'єктивною дійсністю. Народи Нідерландії, Бельгії, Данії, Люксембургу та інших країн відчують загрозу втрати своєї самобутності, національної мови і, взагалі, національно-державної ідентичності в умовах домінування в об'єднаній Європі таких могутніх країн, як Німеччина, Франція чи Великобританія.

У сучасній Україні з метою захисту національно-державної ідентичності потрібно досягти політичної злагоди та рівноваги, спрямувати людські зусилля у одному напрямі з державною політичною думкою, зберегти самобутність і забезпечити подальший розвиток унікальної української культури, об'єднати зусилля задля гармонійного розвитку українського суспільства [8].

У концепціях ідентичності, як і в інших ідеологічних категоріях, є свої стандартні елементи, до яких відносять походження нації, її обраність та унікальність, і на яких базується ідея суверенітету й державності. Традиційне завдання комунікацій полягає у закріпленні цих концепцій, обґрунтуванні їх законності [9]. На сучасному етапі держава повинна мати специфічні, лише їй надані важелі консолідації громадськості навколо спільної мети, впливу на різноманітні соціальні процеси та явища. Одним із головних важелів держави є вплив на громадську думку шляхом діяльності ЗМІ, які об'єднують суспільство навколо ідеї національно-державної ідентичності, що є історичною та унікальною [10].

На сучасному етапі уряд не в змозі спрямовувати суспільство у потрібному напрямку без діяльності національної системи засобів масової інформації. Саме вони створюють єдине інформаційне поле держави, формують спільні громадські погляди, консолідують народ навколо певної ідеї.

Важливою особливістю становища національних систем ЗМІ у демократичному суспільстві є їх активна участь у відродженні, становленні та закріпленні національно-державної ідентичності. Вона полягає не лише у збільшенні кількості матеріалів, які стосуються цієї теми на сторінках газет і журналів, у передачах на телебаченні й радіо. Вимога оволодіти народним духом і спонукати його ідеями національної приналежності та державності — особливо гостра, коли нація прагне до створення єдиної держави, але реально її не має, або, коли є державність, але вона не досягла належного рівня.

Досвід збереження Польщею власної національної ідентичності є важливим для нашої держави, яка теж декларує свої європейські та євроатлантичні прагнення. Громадяни України отримують багато інформації щодо успішної євроінтеграції Польщі з повідомлень національних ЗМІ та завдяки зустрічам, які ініціює Польський інститут та відділ культури та науки при посольстві Польщі в Україні. З України до Польщі молодь виїжджає на навчання чи на стажування, причому це стосується не лише студентів ВНЗ Львова або Києва, а й студентів інших вишів України. Наприклад, студенти РІС КСУ щорічно мали можливість удосконалювати свої навички на курсах мови та культури при університеті ім. М. Коперніка в місті Торунь. Польські студенти, яких цікавить україністика, шукають різноманітні можливості для відвідування України — як офіційним шляхом, так і завдяки приватним поїздкам. До України приїжджає багато польських істориків, політологів та соціологів, яких цікавлять країни-сусіди. Це є яскравим свідченням того, що культурний обмін між країнами інтенсифікується, покращує шанси на долучення України до Європейських цінностей. Бо, як слушно зазначав колишній канцлер ФРН Г. Шмідт, «для культури Європи було б корисно, якби не тільки політичні оратори ЄС, не тільки національні політики й уряди, а і її духовні пастирі, письменники і викладачі вищої школи, журналісти і публіцисти, будучи переконаними європейцями, бачили своє завдання у привнесенні основних моральних цінностей європейців у суспільну свідомість. Існує спільна мораль європейців. Ми усі повинні внести свій вклад у справу, що допоможе вдихнути життя в ці починання» [11].

1. Федуняк С. Євро регіоналізм у контексті створення панєвропейської системи безпеки / С. Федуняк // Євро регіони: потенціал міжетнічної гармонізації : зб. наук. праць. – Чернівці : Букрек, 2004. – С. 57–58.
2. Якобс Д. Європейська ідентичність: факти і вимисли [Електронний ресурс] / Д. Якобс, Р. Мейер. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=205.
3. Дейвіс Н. Проблема європейської ідентичності [Електронний ресурс] / Н. Дейвіс. – Режим доступу : <http://tdcse.iatp.org.ua/Minakov3.htm>.
4. Andorka R. Modernization and relevance to totalitarianism / R. Andorka // Social structures in the making. – Warsaw, 1997. – P. 66.
5. Рангелов А. НАТО, Русия, Балканските дилеми и българската външна политика / А. Рангелов // Международни отношения. – 1997. – № 2. – С. 22.
6. Юрт Й. Німецько-французькі діалоги про культуру [Електронний ресурс] / Й. Юрт. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jurt.htm>.
7. Нольте Х.-Х. Европейский Союз и его место в современной мировой системе / Х.-Х. Нольте // Европа : журнал польского института международных дел. – 2002. – Т. 2, № 1 (2). – С. 77.
8. Городенко Ю. Політична стратегія України / Ю. Городенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2000. – № 5. – С. 84–89.
9. Москаленко А. З. Основи масової комунікації / Москаленко А. З., Губернський Л. В., Іванов В. Ф. – К. : Київський ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1999. – 634 с.
10. Дрешпак В. ЗМІ як суб'єкт політичного процесу / В. Дрешпак // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Донецьк, 2001. – Вип. 3 (б). – С. 70–74.
11. Барановський Ф. Європа у пошуках ідентичності: висновки для України [Електронний ресурс] / Ф. Барановський. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=73&c=1720>.